

Актуальними на сьогоднішній день видаються думки, висловлені о. Іваном Ортинським, який слушно вважав, що відокремлювати Церкву від розв'язання проблем українського буття не можна. Він також часто звертається до проблем реалізації на українських теренах побажань Христа, щоб «бути одно». Своєю метою як дослідника-релігієзнавця І. Ортинський вважав розвінчання викривлень історії – саме цьому він присвятив весь свій талант¹⁶⁰.

Звичайно, в цьому короткому нарисі вичерпно охарактеризувати здобутки, введені в обіг діяльністю представників академічного релігієзнавства, проблематично. Однак актуальність, необхідність та затребуваність таких видань – поза всяким сумнівом. Очевидно, найбільшу складність у такій діяльності становить навіть не збір матеріалу чи його оброблення, редагування та коректура, а фінансування.

Можливо, в умовах цифровізації і в релігієзнавчій науці все ширше буде застосовуватися електронний формат публікацій. І це відкриє широкому колу читачів доступ до цікавих, актуальних, важливих словників, довідників, енциклопедій релігієзнавчого характеру.

2.3. Проект «Шевченківської енциклопедії» 1971 р. і «Шевченківський словник» 1976–1978 рр.: змістові й формальні зміни

Публікація Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР і Головною редакцією «Української радянської енциклопедії» двотомного «Шевченківського словника» у 1976–1978 рр. стала помітною подією не лише в шевченкознавчих студіях і загалом літературознавстві, а й у розвитку української гуманітаристики в цілому. Проте, згадуючи про історію його підготовки, автори редакційної передмови до першого тому виданої у 2012–2015 рр. «Шевченківської енциклопедії», пишуть: «Це видання, свого часу важливе й новаторське, нині застаріло, оскільки його автори мушили дотримуватись тодішніх ідеологічних обмежень»¹⁶¹. Більше за те, цензурні обмеження, на які мушили зважати автори й редактори «Шевченківського словника», призвели до того, що «чимало статей було спотворено й скорочено цензурою, а чимало й просто вилучено»¹⁶². У літературознавстві й публіцистиці поширено думку про те, що сам факт

¹⁶⁰ Релігієзнавство України. Кн. 1: Релігієзнавча думка України другого тисячоліття / За ред. проф. А. Колодного, проф. В. Климова. Київ, 2013. С. 368–369.

¹⁶¹ Від редакційної колегії // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т. 1: А–В. К.: Інститут літери ім. Т. Г. Шевченка, 2013. С. 5.

¹⁶² Там само.

перейменування запроєктованої «Шевченківської енциклопедії» на «Шевченківський словник» був результатом втручання згори. Зокрема, Іван Дзюба згадує: «Вище партійне керівництво в Москві не схвалило цей задум, оскільки не годилося українцям випереджати старшого брата: адже ще не було Пушкінської чи Лермонтовської енциклопедій. За однією з версій, головний тодішній партійний ідеолог М. Сулов особисто телефонував Миколі Платоновичу Бажанові й роз'яснив, що вистачить Словника»¹⁶³. Менш детально цю історію переказує шевченкознавець М. Павлюк¹⁶⁴. Жодними документами, однак, її не підтверджено.

Під час підготовки до друку нової «Шевченківської енциклопедії» фонд редакційного архіву Головної редакції «Української радянської енциклопедії», що містив рукописи й матеріали редакційного опрацювання «Шевченківського словника», було передано до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. На жаль, опублікована у 2010-х рр. «Шевченківська енциклопедія» не містить статті «Шевченківський словник» із більш-менш детальними відомостями про історію підготовки цього видання: після тексту «Шевченківський національний заповідник» вміщено матеріал «Шевченківські найменування»¹⁶⁵. Ми не мали на меті детально проаналізувати втручання до статей «Шевченківського словника», вирішивши обмежитися лише порівнянням із ним формальних складників першого задуму «Шевченківської енциклопедії» 1971 р. Докладне дослідження змісту цього масштабного видавничого проекту – предмет окремої розлогі праці.

1971 р. Головна редакційна колегія УРЕ видала накладом 300 нумерованих примірників із позначкою «Рукопис для обговорення» «Проект тематичного словника Шевченківської енциклопедії» у трьох частинах¹⁶⁶. Видання практично анонімно – згаданих у передмові «укладачів словника» жодного разу не згадано поіменно, не названо навіть керівника колективу упорядників реєстру. Єдиною вказівкою на них є перелік установ, що працювали над списком: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР, Головна редакція УРЕ, Державний

¹⁶³ Дзюба І. З передісторії шевченківської енциклопедії // Слово і час. 2016. №11. С. 52.

¹⁶⁴ Павлюк М. Дорогами Шевченка йшов до України // Труди і дні Кобзаря. Київ : Дніпро, 2003. С. 6.

¹⁶⁵ Шевченківська енциклопедія: в 6 т. Т. 6: Т–Я. К.: Інститут літ-ри ім. Т.Г. Шевченка, 2015. С. 843.

¹⁶⁶ Проект тематичного словника Шевченківської енциклопедії. У 3 зошитах. Зошити 1–3. Київ : Головна редакція УРЕ, 1971. Видання має наскрізну пагінацію.

музей Т. Г. Шевченка й «окремі співробітники кафедр вищих навчальних закладів»¹⁶⁷.

Як зазначено в передмові, під час роботи над реєстром «частково враховано досвід зарубіжних біографічних енциклопедій (зокрема, енциклопедій Гете, Данте, Шекспіру, Бернсу)» з обмовкою, що «їхній досвід для нас тільки частково корисний, оскільки в основі цих видань лежить ідеалістичний розгляд творчості великих письменників». Відмінність «матеріалістичного» підходу від «ідеалістичного» у здавалося б суто фактологічному довідковому виданні упорядники пояснили так: «Ідеалістичні» персональні енциклопедії відрізняє «характерна для буржуазних дослідників емпірична дріб'язковість, непослідовність у доборі й подаванні матеріалів»¹⁶⁸.

Видання планувалося здійснити 1973 р. у двох томах обсягом 172 авторські аркуші¹⁶⁹, враховуючи ілюстрації. У виданому «Шевченківському словнику» обсяг зменшено приблизно на чверть (два томи складали сукупно 135 авторських аркушів).

Наведених у проекті реєстр гасел поділено лише за тематичним принципом із розміщенням за абеткою всередині тематичних розділів, що дещо ускладнює наш аналіз (для зручності роботи редакторів реєстри довідкових видань здебільшого виходять у двох версіях – тематичному та «наскрізноалфавітному», оскільки в підсумковому виданні розміщення статей саме наскрізне).

До реєстру було включено 4190 гасел середнім обсягом 850 знаків¹⁷⁰. Кількість гасел у підсумковій версії дещо скоротилася¹⁷¹. Упорядники планували розмістити на початку першого тому дві статті, виведені із загального абеткового порядку, – «Епоха Шевченка» і «Шевченко Т. Г. Життя і творчість»¹⁷². Цей задум було реалізовано лише частково – основну частину тому 1 (після редакційної передмови й технічної статті «Як користуватися словником» відкриває біографічна стаття Є. Кирилюка «Тарас Григорович Шевченко»¹⁷³. При цьому її обсяг (бл. 25 тис. зн.) ско-

¹⁶⁷ Передмова // Проект тематичного словника Шевченківської енциклопедії. Зошит перший. Київ : Головна редакція УРЕ, 1971. С. 7.

¹⁶⁸ Там само.

¹⁶⁹ Там само.

¹⁷⁰ Там само. С. 8.

¹⁷¹ Загальна кількість статей у Шевченківському словнику» складає приблизно 4110 термінів, близько 100 з яких є відсильними (підрахунок наш, ані у передмові до «Шевченківського словника», ані в пізніших виданнях кількість гасел у цьому виданні не згадано).

¹⁷² Там само.

¹⁷³ Шевченківський словник : У 2 т. Т. 1: А–Мол. К.: Головна редакція УРЕ, 1976. С. 11–16.

рочено більш ніж удвічі порівняно із запланованим (60 тис. зн.¹⁷⁴). Натомість, історичного нарису про епоху Тараса Шевченка¹⁷⁵ у виданні немає взагалі.

Порівняно без змін залишився блок статей «Біографія»¹⁷⁶. Лише окремі тексти в ньому скорочено, а деякі навпаки суттєво розширено. Для прикладу, запланований обсяг статті «Подорожі Шевченка на Україну (1843, 1845–47, 1859)» складав 9 тис. зн.¹⁷⁷ Реалізований обсяг (назву дещо модифіковано – «Подорожі Т. Г. Шевченка на Україну»¹⁷⁸, автор – П. Жур) – 18 тис. зн., до статті додано мапу-вклейку, згадка про яку відсутня в реєстрі¹⁷⁹.

Перший розділ словника, який піддали суттєвим змістовим змінам, – «Загальні тематичні статті»¹⁸⁰. Перший за абеткою текст – «Атеїстичні погляди Шевченка» – залишено без змін (бл. 7200 знаків за 7 тис. запланованих, автор – І. Назаренко). Натомість, другий («Буржуазно-націоналістичні та великодержавницькі перекручення і фальсифікації творчості Шевченка») змінено концептуально. Її другу частину, темою якої мали стати великодержавницькі фальсифікації, просто виключено і, відповідно, переформульовано назву. При цьому обсяг зріс із 18 тис. запланованих знаків до 27 тис. (автор – М. Дубина)¹⁸¹. Ця зміна мала двозначні наслідки. З одного боку, читачам не було надано інформацію про представлення творів Тараса Шевченка у російському монархічному дискурсі, зокрема, на початку 20 ст. З іншого боку, у статті наявні згадки про низку недоступних для тогочасного читача праць і авторів і бодай побіжно викладено їхній зміст, що було би зроблено більш стисло й менш інформативно, якби не цей специфічний прояв цензури. Щоправда, особа автора статті – офіційного літературознавця, який спеціалізувався на критиці «буржуазно-націоналістичних перекручень», – навряд чи відіграла вагому роль у цьому випадковому ефекті. Інші зміни цього розділу переважно

¹⁷⁴ Проект тематичного словника Шевченківської енциклопедії. Зошит перший. Київ : Головна редакція УРЕ, 1971. С. 11.

¹⁷⁵ Запланований обсяг: 25 тис. зн., див.: Там само.

¹⁷⁶ Тобто «Біографія тараса Шевченка».

¹⁷⁷ Проект тематичного словника Шевченківської енциклопедії. Зошит перший. Київ : Головна редакція УРЕ, 1971. С. 12.

¹⁷⁸ Шевченківський словник : У 2 т. Т. 2: Мол–Я. К.: Головна редакція УРЕ, 1976. С. 115–118.

¹⁷⁹ У тематичному словнику фіксувалося заплановане ілюстрування статей.

¹⁸⁰ Проект тематичного словника Шевченківської енциклопедії. Зошит перший. Київ : Головна редакція УРЕ, 1971. С. 13–14.

¹⁸¹ Шевченківський словник : У 2 т. Т. 1: А–Мол. К.: Головна редакція УРЕ, 1976. С. 91–95.

мали суто редакційний характер. Для прикладу, текст «Революційні демократи і Шевченко» було перейменовано («Всеросійська революційна демократія і Т. Г. Шевченко»), автор – Є. Шаблювський¹⁸². Кількість знаків було скорочено з 12 тис. запланованих до 7400. Статтю І. Назаренка «Філософські погляди Т. Г. Шевченка», натомість, розширено – замість 8 тис. запланованих знаків її обсяг склав бл. 18 тис. знаків¹⁸³.

Скорочення обсягу також відбувалося за рахунок біографічних гасел. Для прикладу, до остаточної версії словника не увійшло багато запланованих до друку статей про сучасників і знайомих Тараса Шевченка, наведених у розділі «Оточення Шевченка» попереднього реєстру¹⁸⁴. Зокрема, у виданні немає текстів: «Адлерберг Володимир Федорович», «Адлерберг Олександр Володимирович», «Андреев Василь Іванович», «Антонович Платон Олександрович», «Беліна-Кенджицький Юліан», «Благовещенський Олександр Опанасович» та численні інші. Проектований обсяг кожного вилученого гасла з цього розділу – 400–500 знаків. Знято також поодинокі гасла з наступного розділу – «Місця перебування Шевченка»¹⁸⁵. Зокрема, не потрапили до двотомника статті «Мохнатин» та «Хвастовці», які, як і більшість гасел розділу, повинні були мати обсяг у 500 зн. Натомість, окремі гасла додано, як-от гасло «Миколи острів»¹⁸⁶ про колишній острів на Аральському морі (на час укладання словника він ще існував), який зображено на низці малюнків Тараса Шевченка.

Наступний розділ реєстру – «І. Творчість. 1. Літературні твори»¹⁸⁷ – є найбільшою частиною обох томів «Шевченківського словника». Тут представлено всі відомі художні твори поета. У цьому випадку редакційні втручання стосувалися передусім змісту¹⁸⁸ й обсягу статей, оскільки суто академічний характер видання не передбачав вилучення бодай однієї з них – факт існування й назви поезій Тараса Шевченка, які десятиріччями

¹⁸² Шевченківський словник : У 2 т. Т. 1: А–Мол. Київ : Головна редакція УРЕ, 1976. С. 137–138.

¹⁸³ Там само. С. 303–306.

¹⁸⁴ Проект тематичного словника Шевченківської енциклопедії. Зошит перший. Київ : Головна редакція УРЕ, 1971. С. 15–82.

¹⁸⁵ Там само. С. 83–107.

¹⁸⁶ Шевченківський словник : У 2 т. Т. 2: Мол–Я. Київ : Головна редакція УРЕ, 1976. С. 398.

¹⁸⁷ Проект тематичного словника Шевченківської енциклопедії. Зошит другий. Київ : Головна редакція УРЕ, 1971. С. 108–128.

¹⁸⁸ Аналіз змістових цензурних втручань не є предметом цієї статті і може бути реалізований винятково на основі аналізу рукописів статей у науковому архіві Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Формальний характер подання матеріалів у попередньому реєстрі не містить жодних характеристик змісту. Ми не ставили собі на меті проаналізувати, чи скорочення відбувалося на етапі обговорення словника, чи вже під час роботи з текстами статей.

не перевидавалися в масових виданнях «Кобзаря», був занадто відомим, тож відсутність статей про них радше привертала б увагу, ніж навпаки. Отож, читач таки міг знайти у «Шевченківського словнику» статті про вірші «За що ми любимо Богдана...» та «Якби то ти, Богдане п'яний...»¹⁸⁹. Обсяг першої з них зменшено з 900 до 500, другої – з 1800 до 1300 знаків. Аналогічним був підхід і до представлення інформації про один із ключових текстів, що як правило піддавалися цензуруванню на рівні стандартних коментарів, однак широко передруковувалися у повному обсязі. Планований обсяг статті «Великий льох» складав 9 тис. знаків, а опублікований варіант (текст Ю. Івакіна) дорівнював бл. 6 тис.¹⁹⁰ Політично марковані характеристики змісту твору вміщено у його останніх трьох реченнях майже ритуального характеру. Статтю про поему «Катерина» (автор – Л. Стеценко)¹⁹¹ скорочено на третину, з 6 тис. знаків до 3800. Статтю про поему «Кавказ» Ю. Івакіна – до бл. 6400 знаків із 9 тис.¹⁹²

Натомість, статті про твори, які не сприймалися як «антиросійські», зазвичай не скорочувалися. Для прикладу, текст про поему «І мертвим, і живим...» (автор – Ю. Івакін)¹⁹³ має обсяг 8 тис. знаків за планованого об'єму в 9 тис. Незмінним залишився й обсяг статті цього ж автора про поему «Варнак»¹⁹⁴ (бл. 2 тис. знаків), тексту І. Айзенштока «Щоденник» (бл. 10 тис. знаків за 9 тис. у проекті)¹⁹⁵.

Привертають увагу зміни у відсильних статтях. Так, у реєстрі гасло «Журнал» було основним, а «Щоденник» відсильним до нього, а в остаточній версії видання – навпаки; гасло «Заповіт» було відсильним на «Як умру, то поховайте...»¹⁹⁶, натомість, у «Шевченківському словнику» гасло «Заповіт» є основним, а гасло «Як умру, то поховайте...» відсилає до нього¹⁹⁷. Стаття Г. Нудьги про цю поезію¹⁹⁸ є прикладом збільшення обсягу удвічі (бл. 4 тис. знаків замість запланованих 2 тис.; «аналітичну»

¹⁸⁹ Шевченківський словник : У 2 т. Т. 1: А–Мол. Київ : Головна редакція УРЕ, 1976. С. 226; Шевченківський словник : У 2 т. Т. 2: Мол–Я. Київ : Головна редакція УРЕ, 1976. С. 403. Обидві статті редакційні.

¹⁹⁰ Шевченківський словник : У 2 т. Т. 1: А–Мол. Київ : Головна редакція УРЕ, 1976. С. 108–109.

¹⁹¹ Там само. С. 283–284.

¹⁹² Там само. С. 266–268.

¹⁹³ Там само. С. 245–246.

¹⁹⁴ Там само. С. 101.

¹⁹⁵ Шевченківський словник : У 2 т. Т. 2. С. 396–397.

¹⁹⁶ Проект тематичного словника Шевченківської енциклопедії. Зошит другий. Київ : Головна редакція УРЕ, 1971. С. 112.

¹⁹⁷ Шевченківський словник : У 2 т. Т. 2. С. 402.

¹⁹⁸ Шевченківський словник : У 2 т. Т. 1. С. 230–231.

частину статті очікувано насичено офіційною фразеологією, а близько чверті її тексту присвячено рецепції, перекладам і музичним обробкам твору).

У цілому можна зробити висновок, що основний масив скорочень було зроблено не за рахунок цього розділу, оскільки його редакційна колегія «Шевченківського словника» вважала найважливішим.

Розділ реєстру «І. Творчість. 2. Малярські твори» є найбільшим у реєстрі¹⁹⁹, однак середній обсяг об'єднаних ним статей у самому «Шевченківському словнику» є порівняно невеликим. Більшість із них має обсяг 200–500 знаків і лише поодинокі тексти, присвячені важливим творах (картина «Катерина») або групам творів («Акварелі та рисунки, виконані під час Аральської експедиції», 2 тис. знаків; «Альбом 1839–1843 років», 1 тис. знаків; «Альбом рисунків та фольклорних записів (1846–50)», 1 тис. знаків, «Мангишлацький сад», 1 тис. знаків тощо) сягали тисячі знаків. Переважно цей обсяг витримано – обсяг статті К. Дорошенко «Катерина» дійсно складає бл. 2 тис. знаків²⁰⁰, хоча, наприклад, обсяг редакційної статті «Акварелі та рисунки, виконані під час Аральської описової експедиції» скорочено вдвічі порівняно із запроєктованим, статті про альбомі з малюнками Шевченка зменшено на 20–25%. Проте, сукупна кількість статей більшого за кількасот знаків обсягу в розділі незначна – на загальний обсяг видання їхнє скорочення суттєво не вплинуло, а лише відбило значно меншу увагу упорядників видання до малярської творчості Шевченка порівняно з літературною.

Розділ «Тематичні статті про літературну та малярську творчість» було піддано суттєвим втручанням на рівні обсягу статей. Так, розлогий – 18 тис. знаків – текст «Шевченко Т. Г. Історіографічний огляд життя і творчості» (за змістом він певною мірою мав накладатися на статті «Шевченкознавство» й біографічний текст «Тарас Григорович Шевченко», суттєво доповнюючи їх) було знято з остаточної версії видання. Статтю «Автопортрети Шевченка» скоротили втричі – текст Л. Владича «Автопортрети Т. Г. Шевченка»²⁰¹ має обсяг 12 тис. знаків замість 30 тис. запланованих. Його ж стаття «Акварелі Т. Г. Шевченка»²⁰² отримала обсяг у 6700 знаків замість 10 тис., зазначених у проекті. Натомість, загально-теоретичні статті, заплановані обсяг яких був меншим, значно частіше зберігали планований обсяг. Для прикладу, обсяг статті «Академізм в об-

¹⁹⁹ Проект тематичного словника Шевченківської енциклопедії. Зошит другий. Київ : Головна редакція УРЕ, 1971. С. 129–184.

²⁰⁰ Шевченківський словник : У 2 т. Т. 1. С. 284–285.

²⁰¹ Там само. С. 21–23.

²⁰² Там само. С. 28–29.

разотворчому мистецтві» (у реєстрі – «Академізм у живопису» [Sic – С.Г.] має 3 тис. знаків, як і було заплановано, а стаття «Чотиристоронний ямб» збільшилася до 4 тис. знаків із 2700 запроєктованих.

Одним із важливих джерел скорочень видання був розділ «Історичні персонажі в творчості Шевченка»²⁰³. Так, до «Шевченківського словника» не увійшли наявні в ньому гасла «Аврелій Марк Елій», «Александр Македонський», «Антоній Печерський», «Аппій Клавдій», «Блюхер Гербард» і десятки інших. Стандартним обсягом для цих статей були 300 знаків. Аналогічно, суттєво зменшення представлення у виданні статей із розділу «Міфологічні, біблійні, агіографічні та літературні персонажі в творчості Шевченка»²⁰⁴. Так, у виданні не вміщено заплановані статті «Аарон», «Авель», «Авраам», «Адам», «Мідас», «Морок», «Терпсіхора» і десятки інших (середній їхній обсяг мав складати 250 знаків). Натомість, було розширено статтю «Біблійні мотиви у творчості Т. Г. Шевченка» (5600 знаків замість 2 тис., автор – В. Кречотень)²⁰⁵, додано не передбачені реєстром статті цього ж автора «Агіографії християнської сюжети, мотиви та образи мотиви у творчості Т. Г. Шевченка» (понад 9 тис. знаків)²⁰⁶ та «Міфологічні сюжети, мотиви та образи мотиви у творчості Т. Г. Шевченка» (5 тис. знаків)²⁰⁷.

Суттєво не змінилося представлення в реєстрі статей із розділів реєстру «Народна творчість і Шевченко»²⁰⁸, «Українська література і Шевченко»²⁰⁹ та «Російська література і Шевченко»²¹⁰ (більшість обсягу двох останніх складають біографічні статті). Одним із винятків є базова стаття першого з цих розділів – «Народна словесна творчість і Т. Г. Шевченко» Т. Комаринця²¹¹ (у реєстрі – «Народна творчість і Шевченко»). Її запланований обсяг складав 40 тис. знаків, а підсумковий – 23 тис. знаків. Прикметно, що обсяг базових статей наступних згаданих розділів – «Українська література і Т. Г. Шевченко» І. Пільгука²¹² (заплановано 18 тис. знаків, опубліковано бл. 20 тис.) та «Російська література і Т. Г. Шев-

²⁰³ Проект тематичного словника Шевченківської енциклопедії. Зошит другий. С. 195–216.

²⁰⁴ Там само. С. 217–228.

²⁰⁵ Шевченківський словник : У 2 т. Т. 1. С. 67–68.

²⁰⁶ Там само. С. 24–25.

²⁰⁷ Там само. С. 407–408.

²⁰⁸ Проект тематичного словника Шевченківської енциклопедії. Зошит другий. С. 229–230.

²⁰⁹ Там само. С. 231–247.

²¹⁰ Там само. С. 248–272.

²¹¹ Шевченківський словник : У 2 т. Т. 2. С. 29–33.

²¹² Там само. С. 289–292.

ченко»²¹³ (заплановано 15 тис. знаків, опубліковано 44 тис. знаків; автори – Ю. Івакін, А. Недзвідзький та Д. Чалий) – збільшено, причому статтю про зв'язки і взаємовпливи Шевченка й російського письменства – втричі.

Значного скорочення також було досягнуто за рахунок зменшення обсягу та вилучення частини біографічних статей із розділів реєстру «Літератури народів СРСР і Шевченко»²¹⁴ та «Зарубіжні літератури і Шевченко»²¹⁵. Це також помітно на прикладі «нелітературних» розділів – «Образотворче мистецтво і Шевченко»²¹⁶, «Музика, театр, кіно і Шевченко»²¹⁷ та «Шевченкознавство»²¹⁸.

Варто відзначити, що упорядники намагалися компенсувати такі скорочення значним (іноді кількаразовим) збільшенням обсягу загальнотематичних базових статей розділів. Так, статтю «Шевченкознавство» було збільшено з 18 тис. знаків до 54 тис. знаків²¹⁹ (автори – В. Шубравський, Ю. Івакін, Б. Бутник-Сіверський). Статтю Р. Пилипчука «Театр і Т. Г. Шевченко» було збільшено з 18 тис. до 23 тис. знаків²²⁰. До «Шевченківського словника» було додано відсутні у попередньому реєстрі статті «Музика і Т. Г. Шевченко»²²¹ Т. Булат (понад 15 тис. знаків) і «Шевченко Т. Г. у музиці» М. Гордійчука (понад 18 тис. знаків). Натомість, заплановану в початковому реєстрі статтю «Кіномистецтво про Т. Г. Шевченка» було дещо скорочено (з 12 тис. до 10 тис. знаків; автор – О. Бабишкін).

Можна зробити висновок, що редактори «Шевченківського словника» намагалися певною мірою пом'якшити вимоги щодо зменшення обсягу шляхом підготовки розширених загальних статей для тематичних розділів, у яких доводилося зменшувати кількість гасел. На рівні відбору гасел цензурні втручання були мінімальними, оскільки статті про поетів і літературознавців-емігрантів не було передбачено ще у проєкті видання. Визначальну роль тут відіграв вплив превентивної самоцензури укладачів словника, оскільки інакший підхід унеможливив би його видання ще на етапі попереднього обговорення.

²¹³ Шевченківський словник : У 2 т. Т. 2. С. 173–181.

²¹⁴ Проєкт тематичного словника Шевченківської енциклопедії. Зошит третій. С. 273–293.

²¹⁵ Там само. С. 294–343.

²¹⁶ Там само. С. 344–384.

²¹⁷ Там само. С. 385–403.

²¹⁸ Там само. С. 409–429.

²¹⁹ Там само. С. 379–387.

²²⁰ Там само. С. 259–263.

²²¹ Там само. С. 12–15.